

ACC. N:R M. 15049: 1-17

Landskap: *Västergötland* Upptecknare: *Arvid Johansson, Hvid*
Härad: *Kind* Berättare: *olika personer; se uppt. bladen*
Socken: *Ö. Frölunda* Berättarens yrke: *blåskida!*
Uppteckningsår: *1961* Född år i

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Lekan (Spela pinne m. m.) s. 1-17.

LUF 55

22/2 - 61

Lekar L.U.F. 55.

Yttrycket eller benämningen "spela pinne" har förekommit här på orten. Däremot ej "kag" eller "munk". Med detta, såväl som med mycket annat, torde det väl också vara så, att benämningarna på dessa lekar varit olika på skilda orter. Spela pinne, tillhör ej de lekar, som särskilt mycket utövades här på orten i äldre tid, och som nu sedan rätt många år tillbaka, liksom de flesta lekar från äldre tid, helt upphört. Vad som här på orten kallades för att "spela pinne" och vilken lek jag själv som barn har varit med om, tillgick på följande sätt. I jorden gravdes en rätt rymlig håla, över denna håla lades en pinne. Med en annan, större och grövre pinne, som man satte ned i hålan under den andra, skulle den pinnen som låg över hålan, kastas upp i luften. Hur själva tävlingsmomentet tillgick eller beräknades, kan varken jag eller de personer, som jag frågat om det samma, minnas någonting om. Men troligt är att själva tävlingen blott gälde, vem som kunde kasta pinnen högst. I regel utövades denna lek av pojkar i de yngre åren, och oftast när de ej var fler än ett par stycken, altså för lite antal till att leka andra och

mera spännande lekar. Som jag förut nämnde har ej benämningar på något spel av "kag" eller "munk" förekommit här på orten. Det är väl dock ej uteslutet, att dessa benämningar förekommit på andra orter, på samma lekar, som förekommit här under andra benämningar. Spela pinne, förekom ganska så mycket här i äldre tid. I nutid torde det ej förekomma. Självt har jag ej sett det förekomma här på orten, på en 30-35 år tillbaka.

En lek som benämnes "picka fyrka" torde ej ha förekommit här på orten, i varje fall ej under detta namn. Jag har per telefon frågat några stycken äldre personer om detta, men blott fått negativa svar. Ej heller någon lek, som här på orten har gått under benämningen Per i hålan. Mina berättare och jag själv, tar dock för givet, att "Per i hålan" är samma lek, som här på orten allmänt kallades för "peta håla". Denna lek tillgick så. Man gravde ett större runt hål i marken, cirkelrunt kring detta ett antal mindre hål-likå många, som spelarnas antal. De mindre hålen var på ungefär en två-tre meters avstånd från det större. Detta spel var ett slags bollspel, och till boll använde man en sådan svarvad av trä. I brist på en

sådan boll, tillverkade man en av en trasa. Detta var dock en nödått ~~XXXX~~
gård, det gick ej alls så bra, som med boll av trä. Spelets regler
var följande. ~~XXXX~~ Över det större hålet i mitten lades samtliga
käppar, en käpp för varje deltagare. En av deltagarna, som genom lott
ning var utsedd att börja spelet, tog sin pinne eller rättare ut-
tryckt käpp-för det fick nämligen vara en rätt kraftig sådan-och
med denna kastade ikring de övriga käpparna. De andra deltagarna
försökte så snabbt, som möjligt att få tag i en käpp. Jag ser nu
att jag skrivet en felaktig upplysning, när jag angav att det skul-
vara en mindre håla till varje deltagare, det skulle det alltså ej
det skulle vara en mindre håla, än deltagare. Den som ej lyckades
att få tag i en käpp, när dessa kastades ikring, blev alltså utan
håla. Den som blivit utan håla, skulle med sin käpp försöka att slå
bollen till hålan i mitten. De andra bekade var sin håla, käppen
skulle vara nedställd i hålan. Förutom att bevaka sin egen håla,
skulle de också gemensamt bevaka hålan i mitten, så att den som var
utan håla och försökte att slå bollen dit, ej skulle lyckas med det-
ta. Den som var utan håla och skulle försöka att få bollen till
hålan i mitten, stod utaför ringen av hålör, där de andra spelarna

befann sig. Om den spelare, som försökte att slå bollen till mitt-hålan och lyckades med detta, fick spelet börja på nytt, och han fick då en håla nästa gång, utan att behöva delta i striden om käpparna och hålorna. Men den som var utan håla, kunde också under spelets gång komma över en håla på annat sätt. Som jag förut nämnt skulle de som hade hål, bevaka var och en sin håla, och mitthålan gemensamt. Med det avstånd, som var från mitthålan till de andra hålen, måste spelaren stiga fram ett steg för att kunna bevaka hålan i mitten, han måste då för ett ögonblick lämna bevakningen av sitt eget hål. Om den spelare som försökte att få bollen till mitt-hålan-vid ett sådant tillfälle-hann att före den som ägde hålan, sätta sin käpp i dennes håla, tog han denna, och förra ägaren fick bli utan och övertaga den förut hållösa lott. Detta, att på detta sätt, taga en av de andras hål, var den största chansen att slippa ifrån att vara utan håla. Att få bollen till mitthålan, var ganska så svårt att lyckas med, själv lyckades man sällan med det. I så fall var det de andra spelarna, som i sin iver att försvara mitthålan, själva slog bollen dit. Om så hände var reglerna desamma, att den som varit utan hål, självfallet skulle ha ett. Själva kärnan

i detta spel var att försöka undgå att bliva utan hål. Det kunde ofta bliva ett väldigt springande. Det var nämligen dens skyldighet, som var utan ~~KXXIX~~ hål, att ständigt hämta bollen när den slogs bort. Försigick spelet på en någorlunda jämn mark, flög i regel bollen, ganska så långt bort, och det blev ett ständigt springande för den hållöse att hämta den tillbaka. Den eller de planer, som man spelade detta spel på, var i många fall ganska så permanenta. Hade man en gång gravit dessa hål, gick de ej igen av sig självt, även om det blev en tid emellan, som planen användes. Detta spel var ganska så allmänt här på orten, hur gammalt, kan jag ej ange. Min far var född 1871, och jag minnes väl att han talade om att han i sin barn och ungdom, varit med om detta spel. Självt har jag också varit med om det, jag vill också nämna att det ej var riktigt ofarligt. I ivern att försvara mitthålet hände det ofta att flera stycken slog med sina käppar på en gång, då var det lätt att få sig ett slag på benen. Jag minnes också att vi småpojkar-likom sådana av idag-blev osams om spelet ibland, och då hade man käpparna, alldeles för lätt tillgängliga. Till omkring 20 talet var jag med om detta spel, sedan började det systematiskt att försvinna, fotbollen började att då göra sin entré. Sedan 30 talets början, torde det helt ha upphört.

Från min barn och ungdomstid minns jag ganska så många lekar och spel, och även sådana, som jag hört de gamla berätta om. Alla dessa lekar och spel, utgjorde var och en för sig, ett slag av tävlan. Nu vet jag dock ej om det är ett vist slag av dessa spel och lekar som folklivsarkivet avser med den sista frågan eller kanske rätta-re uppmaningen i frågelistan. Jag är alltså tvivlande om detta, om jag skall uppteckna dem eller ej. Jag bestämmer mig dock för att göra det, är det värdelöst för folklivsarkivet i detta sammanhang, är det väl bara till att kasta uppteckningarna i papperskorgen. Jag tänker också på, att de uppteckningar jag gör om dessa lekar-tävlingar, av folklivsarkivet är avsedda höra samman med frågor i andra sammanhang. De uppteckningar som jag nu gör, och som jag ej anger någon berättare till, är lekar och spel, som jag själv har varit med om. Om det blir några sådana, som jag själv ej varit med om skall jag an ge berättaren.

Lekar med sten. "Kasta sten" Kasta sten var en tävlan om vilken av deltagarna, som kunde kasta längst, högst, eller att träffa ett visst föremål. Vid tävlan i längdkastning hade man ett utsett mål,

7

dessa mål kunde vara många och olika. Försigick tävlingen i närheten av något öppet vatten av någon större beskaffenhet, var det alltid ett bra mål, det både syntes och hördes om stenen nådde fram. Andra mål kunde vara en gammal lada eller dyligt, helst då en sådan utan fönster, för om den ej var det, kunde det hända att den blev det. "Kasta högt" tillgick så att man valde ut ett föremål att kasta över. Det kunde vara en hög ladugårdsbyggnad, ett högt träd m, m. Vi pojkar brukade också att kombinera denna tävlan. Då skulle vi stå på ett vist avstånd ifrån det föremål, som var avsett att kasta över. Vid båda dessa tävlingar ansågs den ha vunnit eller varit bäst, som först kastade fram till ~~XXXXX~~ eller över det utsedda föremålet. "Kasta prick" var en lek som också användes stenar till. Det tillgick så att man hade ett mål att kasta mot, som alltså skulle träffas. Det kunde vara en uppsatt bräda, en plåtbit m, m. Detta tävlingsmoment utfördes med många varianter. Man kunde börja med att kasta från ett ganska kort håll, öka avståndet undan för undan under tävlingen. De tävlande kunde kasta i tur och ordning var sin gång, från de olika avstånden. Den som råkade "prick", som vi alltid benämnde det, skulle ej kasta mer från det avståndet. Den som kastat minst

antal gånger från ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ ett avstånd, hade vunnit ^{na} detta avstånd. Sedan räknades vem, som hade kastat minst antal gånger sammanlagt på de olika avstånden, och den hade då vunnit hela tävlingen. Man kunde också ifrån början bestämma att varje deltagare fick ha ett bestämt antal stenar, i regel en fem stycken. Då räknades de flesta träffen, som man kunde få på de olika avstånden, och själva tävlingen bedömdes likadant, som jag förut nämnt.

"Låra" var en benämning på en art av stenkastning. Benämningen "låra" hade väl den fått av, att man kastade stenen under ena låret. Det tillgick så att om man var högerhänt, som de flesta är, stod man på det vänstra benet, lyfte det högra, så detta blev som en vinkel, sedan kastades stenen under låret. Stenen fick hållas fast med fingrarna, ganska så hårt, för att ej släppas innan så var avsett. Man måste också utföra kastet så, att armen kom så långt under låret, som möjligt. Samtidigt som man förde armen under låret, och själva kastet skulle ske, måste armleden böjas, så att handen blev uppåtriktad, kunde man ej detta, blev det ej heller något nämnvärt kast. Denna form av stenkastning var ganska så påfrestande. Armen och handleden var utsatta för en rätt så stor påfrestning, jag minns

9

ännu hur trött man kunde bliva, om man höll på längen med detta, och hur stel och ond armleden och även armen kunde vara dagen efter. Även i denna form av stenkastning "låra" brukade ofta att tävlas, då i första hand i höjdkastning, men även längdkastning kunde förekomma.

"Klena smörgås" var också en tävlingslek med sten. Till detta fodrades dock något annorlunda stenar, de skulle vara tunna och flata. Klena smörgås tillgick så att man kastade stenen på en vattenyta, en sjö, älv eller annan större vattensamling. Man skulle kunna kasta stenen så att den tög i vattenytan, men ej sjönk. Hade man en lämplig sten och höll den så vid kastet, att stenens främre del visste något uppåt, sjönk den ej när den tog i vattenytan, den blott vidrörde ytan lätt och fortsatte vidare. Om man fick i tag lämpliga stenar och tränade mycket med detta, kunde man uppnå en förbluffande skicklighet. Själva tävlingen gällde vem som kunde klena de flesta smörgåsarna. För varje gång, som stenen vidrörde vattenytan och ej sjönk, utan fortsatte och vidrörde den på nytt, kallades för klena smörgås. Jag har glömt nu hur många smörgåsar man kunde klena i ett lyckat kast, men jag tror ej att det lyckades mer än ~~en~~ en

fyra fem gånger. Alla dessa tävlingslekar med sten, som jag nu nämnt, var i huvudsak pojkar före konfirmationsåldern, som utövade. Tidsandan i äldre tid, var även sådan då, att pojkarna så fort som möjligt ville visa sig vuxna, både vad som gällde ^{arbete}, såväl som lek. Någon gång ville man dock prova på, om man hade glömt, eller ej, den skicklighet i dessa lekar, ~~is~~ som man en gång hade lärt sig som barn. Alla dessa lekar, torde ej vidare utövas här på orten, jag har ej sett det på många år nu. Sedan mitten på 20 talet torde ej ha förekommit något nämnvärt.

"Panka" var ett spel om pengar - men det kan väl också hänföras till en lek, det var inga stora summor det rörde sig om - som mycket förekom här på orten i äldre tid. Det var ett mycket roligt och spännande spel, som utövades av så väl yngre, som äldre pojkar. Själv har jag varit med om det mycke, mest som småpojke, men också många gånger emellan 15-20 årsåldern. Detta spels regler var i huvudsak följande. Som mynt användes kopparmynten, helst 2 och 5 öringar. I öringar ej så bra, de var för små och för lätta att kasta. Vi småpojkar fick dock använda oss mycket av detta, det var svårt för oss att erhålla dessa ibland. Bland de vuxna pojkarna kunde det ~~XXXXXX~~

förekomma, men blott i undantagsfall, att det pankades med 10 öringar. Panka utfördes på följande sätt. Man valde ut en någorlunda slät mark, grus eller gräsplan, ofta hade man en permanent plan. ~~En~~ En pinne sattes ned i jorden, och mot denna skulle pengarna kastas. Man hade ett bestämt avstånd - en rita i marken - där man skulle stå, när kastes utfördes. Liksom vid prickkastningen med sten, kunde man välja olika längder från pinnen. Ofta blev det så under spelets gång, att man började med en rita med ett kort avstånd till pinnen och ökade det undan för undan. Ritan fick ej överträdas när kastet skedde, då ansågs kastet för ogiltigt. Deltagareantalet måste vara minst två, och upp till ganska så många. För många var dock ej så bra, en 5-6-7 stycken var ett lagom antal. Alla skulle ha samma mynt av vilket slag det sedan var. I första hand gällde det att kasta myntet så nära pinnen, som möjligt. Den som kastade närmast pinnen fick nämligen slå första slaget på mynten, och hade av denna fördel, chansen att vinna de flesta. Var och en höll noga reda på, och bevakade, var hans mynt låg intill pinnen. När alla hade utfört sitt kast, bestämdes efter myntens avstånd från pinnen, vem som skulle slå först och sedan i tur och ordning. Vid tvistiga fall, som var svårt

svårt att avgöra med blotta ögat, om två eller flera mynt hade hade samma avstånd från pinnen, mättes avståndet med likaså en pinne. Om två eller flera hade exakt samma avstånd, fick dessa kasta om. Om de då lyckades att komma närmare pinnen, än vad de varit i sitt första kast, fick de ej gå in på en närmare turplats, vad det beträffade ordningen att slå på mynten, än vad de hade i sitt första kast. Det var alltså en inbördes sär~~skiljning~~ mellan de, som hade fått lika avstånd i sitt första kast. Man kunde också panka efter andra bestämmelser och regler. Man kunde t, e, x, besluta om att den som först råkade pinnen ~~XXXXX~~ under kastningen med sitt mynt, var berättigad till att slå två gånger på mynten, innan någon annan fick slå. Dessa bestämmelser kunde man göra före spelets början, men också under spelets gång. Om man tröttnat på den ena formen, kunde man enas om att börja med den andra. Att få slå två gånger om man råkade pinnen, tillämpades endast om man kastade på ett ganska långt avstånd. Det var alltså en given fördel om man kunde kasta bra, så att man blev med de första till att slå. Den eller de, som blev sist hade mindre chans att ~~XXXX~~ få slå, och alltid mindre mynt att slå på. Ofta var det inga kvar till de sistas tur. Att slå på mynten, alltså

själva pankningen, vilket väl också spelet fått sitt namn efter tillgick så. Man hade en käpp-ungefär en meter lång och ej för stel-som man slog på mynten med. Mynten skulle alla vara vända med samma sida upp, antingen klave eller krona. Som jag förut angett fick den slå först, som hade kastat närmast pinnen. Han fick då slå på alla mynten, alla mynt som av slaget vände sig om var hans. Sedan fortsatte spelet, allt eftersom spelarna stod i tur till att slå "panka". Spelets regler tillät också att man kunde bestämma över hur mynten skulle vara placerade, när man slog på dem. De kunde läggas i en hög, alltså rätt på varandra, de kunde läggas en och en efter varandra i en rätt rad, de kunde också läggas i sicksack, nästan som i två rader. Det sist nämnda förekom dock ej så ofta. Då hade den en väldig chans, som slog först, med lite tur kunde han med ett slag vända på de flesta mynten. Att slå på mynten och få så många av dem till att vända sig som möjligt, var också en stor konst ~~XXXX~~. Man försökte på många sätt, med olika slag. Ibland slog man hårt, för att alla mynten skulle hoppa upp i luften, man trodde att på detta sätt nå det bästa resultatet. Lyckades ej det försökte man med ett slag så lätt som möjligt, så att myntet nätt

och jämt skulle kunda vända av slaget. Ibland lyckades man bäst med det ena och i bland med det andra. Man kunde dock öva upp sig till en skicklig pankare, både vad beträffar slagen, som kastningen. Det fanns de som blev så skickliga, att de knappast fick vara med i pankargång. Det ansågs på förhand givet, att den eller de med säkerhet skulle vinna. Panka är ett spel, som här på orten var mycket populärt från början av 1900 talet och till några år in på 20 talet. Det var ett mycket trevligt och spännande spel, som utövades även av lite mera vuxna pojkar. Självt var jag med om det till 18-20 års åldern.

Singla slant-var som namnet anger-ochså ett spel om pengar. Detta var dock i motsats till pankan, ett mycket enkelt spel, och ingenting som deltagarna kunde öva upp någon skicklighet med. Det fanns ingen spänning i detta, mer än att man kunde vinna, slanten som singlades om. Det förekom ej heller så ofta, vad jag själv minns om detta är, att det blott förekom i brist på annat. Singla slant tillgick precis på samma sätt, som när en fotbollsdömare singlar slant, och lagen får välja. Slanten kastades upp i luften, och man fick välja krona eller klave, kom slanten ned med den sida man valt, hade man vunnit.

"Bränna trissa". Bränna triss var ett spel eller lek, som också utövades mycket här på orten i äldre tid. Hur gammal denna lek är, kan jag ej exakt ange. Men vad jag har kunnat utforska om detta, torde den ha börjat i slutet av 1800 talet. På den gård där jag föddes och var till jag var 12 år gammal, utövade vi småpojkar denna lek ganska så mycket. Trissa, är ett cirkelrunt trästycke, som sågas i ena ändan av en vanlig trästock. Man måste dock försöka att det såg man använder, går rätt igenom stocken, annars blir trissan sned och vind, och det fick den ej vara, då gick det ej något nämnvärt bra att kasta med den. En trissa kunde vara av olika storlek, både vad beträffar höjden och tjockleken. De trisser, som vi använde till att "bränna" leka med, var ungefär en 13-15 c,m, höga och en 2-2,5 c,m, breda. Det var bättre med ännu tunnare trissor, men då var det svårt att få dem att hålla. När man sågat trissan ur stocken, vilket i regel fick utföras av någon äldre, fick man med en kniv tälja den, så den blev exakt rund. Man täljade också något av ytterkantorna, rundade dem. Några bestämda regler att följa när vi utövade denna lek, som vi kallade för att bränna trissa, kan jag ej erinra mig att det var. I huvudsak tävlade vi om, vem som kunde kasta en

trissa längst, alltså få den till att rulla längst på marken. Men vi kunde också sätta upp ett föremål, som trissan skulle råka eller gå emellan. Vi kunde t, e, x, sätta upp en pinne på ett visst avstånd, längre eller kortare, som vi skulle råka med trissan, ibland sattes två pinnar, då skulle trissan gå emellan dessa. Denna lek fodrade en viss kraft i armen för att kunna bränna iväg den. Men man kunde också tekniskt öva upp sig, både vad beträffar att få trissan till att rulla långt, som att råka rätt med den. När vi tävlade om att få trissan till att rulla långt, höll man i regel trissan med hela handen. Man ställde trissan på kant i innerhanden, och klämde med samtliga fingrar ^{trissan} mot handen och med tummen från motsatta sidan. När kastet utfördes höjde man handen uppåt och bakåt, och försökte att hålla kvar trissan så länge som möjligt vid kastet. Vid tävlan om att råka rätt, ställdes i regel trissan emellan tummen och pekfingret. Då kastade man sällan så långt, och på detta sätt gick det bättre att få den till att gå rätt.

Kanske jag nu har upptecknat för mycket om sådana lekar och spel, som folklivsarkivet, eventuellt ej är intresserade av att veta.

Jag vill dock meddela folklivsarkivet, att det här på orten har förekommit ganska så många lekar, både utom och inomhus, utöver de som jag nu har nämnt. Jag tänkte dock att det var bäst att jag slutade nu, om det är så, att folklivsarkivet ej är intresserade av detta. Jag nämner namnen på en del av de lekar, som i äldre tid var mycket vanliga här. Om folklivsarkivet är intresserade av uppteckningar om desamma, så meddela mig per omgående.

En lek som förekom mycket här på orten i äldre tid var "änkeleken". Den lektes av såväl barn, som vuxen ungdom, den förekom här några år inpå 30 talet. De kallade såväl "leka änkeleken" som "springa änkeleken".

"Slå datten" var en annan lek, som också mycket förekom här, dock mest av barn, men även efter barnåren. I vad det gällde att kunna springa fort, var denna lek lik änkeleken, för övrigt tillgick den ej alls på samma sätt. "Hök och duva" var också en utomhuslek. En inomhuslek, som var mycket populär här på orten en tid var "packa kappsäcken"; "gömma ringen" m. m.